

Лариса Шаповал
(Полтава)

ДО ІСТОРІЇ «МАЛОРУСЬКОЇ» ЕТНОГРАФІЇ (за матеріалами М. І. Сумцова)

Наукова спадщина М. Сумцова, як і загалом його діяльність, має широкий діапазон оцінок: від захопленнь до негативної критики, часом несправедливих та зневажливих пасажів узагальнюючого характеру. Прикладом останнього може бути оцінка доробку М. Сумцова, що її висловив 1963 року історик російської фольклористики М. Азадовський: «Як учений він [М. Сумцов. – Л. Ш.] не був оригінальним; загалом його діяльність іде під знаком еkleктизму: в ранніх працях («Про весільні обряди...», «Хліб в обрядах і піснях» та ін.) він ще поділяв позиції міфологічної школи, а в інших він виступає то представником антропологічної школи, то школи запозичень... Його діяльність не є цілісною, а окремі дослідження часто-густо суперечать одне одному. Таким чином, як теоретик Сумцов не зробив великого внеску в науку, але його дослідження досі зберігають свою цінність як багатюще зібрання матеріалів, як важливе у непоодиноких випадках першоджерело і як бібліографічний опис»¹. На жаль, М. Азадовський висловив чужу і далеку від істини позицію, не врахував ні змісту і значення самих праць М. Сумцова, ні позитивних оцінок попередників ученого (М. Драгоманова, В. Гнатюка, Є. Кагарова, Д. Багалія, Ф. Колесси, А. Лободи, А. Кримського, С. Єфремова, Л. Білецького, В. Петрова, В. Дашкевича, В. Маланчука, П. Одарченка, Г. Савченка)².

Сучасні студії спадщини М. Сумцова заперечують догмат М. Азадовського, розкривають чимало теоретичних аспектів досліджень видатного українського вченого – фольклориста, етнографа, літературознавця, мистецтвознавця, педагога. Відомий сучасний харківський учений Володимир Фрадкін наголошує, що місце Миколи Сумцова «особливе й, на жаль, ще далеко не усвідомлене нами... Було вже безліч спроб дати оцінку його науковим поглядам, внеску в розвиток тих чи інших галузей знання, освіти, культури, але всі вони не дають вичерпного уявлення про цю дивовижну людину... Ще за свого життя Сумцов став класиком вітчизня-

ної та світової етнографії, одним із фундаторів наукового українознавства, талановитим дослідником народної поезії»³.

Характеризуючи розвиток народознавчих студій в Україні, С. Токарев у монографії «Історія російської етнографії» писав, що найпомітніший етнограф, представник Харківського університету, учень Потєбні, Лаврівського, Дринової, М. Сумцов «за своїми науковими поглядами тяжів до прогресивного крила російсько-української інтелігенції. Він був, безсумнівно, українським патріотом, але більш поміркованим, ніж «українофіли» Антонович із компанією»⁴. До М. Сумцова як фольклориста, етнографа, на наше глибоке переконання, лише починають підступатися (та й то досить обережно, боячись погрому його спадщини чи з причин власної скромності або наукової недосвідченості). Кожен напрям його діяльності потребує монографічного опрацювання, але це, можливо, стане реальним лише після публікації багатотомника його численних праць – як надрукованих, так і неопублікованих досі, що зберігаються в архіві⁵. Спробу першого прочитання наукових праць М. Сумцова здійснив І. Шишов у дослідженні «Українознавець»⁶. Ця книга дає певне уявлення про багатство спадщини М. Сумцова, проте рівень наукового осмислення тут переважно описовий, фактографічний.

Притягальна сила праць М. Сумцова полягає в залученні максимальної кількості джерельного матеріалу, у віднайденні оптимальної методики аналізу цього матеріалу, у порівняльних виходах, що вирізняють своєрідність українських та загальнослов'янських культурних явищ. Учений уникає прямолінійних дефініцій, особливо в трактуванні «мови» міфів – символіки. Щодо методології, як бачимо, М. Сумцов був прихильником інтегрованих, комплексних підходів до дослідження явищ народної культури, хоч і дехто вважає, що з кінця ХІХ – початку ХХ ст. вчений схилився до ідей еволюціоналізму. Це, зокрема, виявилось в тому, що, окреслюючи проблему походження народних повір'їв, дослідник доводив еволюційність їхнього розвитку, застосовуючи так званий метод пере-

житків. Обсяг досліджуваних матеріалів є настільки масштабним, що на підставі цих праць можна судити про велич науковця.

М. Сумцов народився 6 (18) квітня 1854 року в Петербурзі, походив із харківських дворян старого козацького роду. Все його свідоме життя та діяльність були пов'язані з Харковом та Харківським університетом. 1885 року М. Сумцов захистив докторську дисертацію на тему «Хліб в обрядах і піснях», 1888 року вченого обрано екстраординарним, а через рік – ординарним професором Харківського університету. Науковий творчий шлях як автор розпочинав тоді, коли європейська міфологічна школа згасала, зазнавала трансформацій, впливу нових етнологічних теорій. Поглиблювалися порівняльні студії, з'являлися фундаментальні праці О. Потебні, О. Веселовського, монументальні зібрання фольклору Я. Головацького, П. Чубинського, В. Антоновича і М. Драгоманова та ін. Та й чимало розвідок періоду 1860–1870 років мали неабиякий заряд ідей романтичного народництва, міфологічної школи в поєднанні з позитивістськими тенденціями.

На формування М. Сумцова як вченого з енциклопедичним розкриттям таланту мали вплив не тільки праці М. Максимовича, М. Костомарова, О. Бодянського, І. Срезневського, Ф. Буслаєва, О. Афанасьєва, О. Веселовського, А. Кирпичникова, але й численні розвідки, що друкувалися в другій половині XIX ст. в журналах «Основа», «Етнографічний огляд», «Київська старовина», а також в «Університетських вістях», «Читаннях в Історичному товаристві Нестора-літописця», «Працях Київської духовної академії», «Записках Південно-Західного відділу РГТ», пресі Чернігова («Чернігівські губернські відомості», «Чернігівський листок»), Харкова («Пам'ятна книжка Харківської губернії», «Південний край») та інших губернських центрів. Як відзначав В. Фрадкін, «тільки в царині народної словесності спадщина М. Сумцова охоплює майже всі галузки цього великого дерева духовності людства. Від апокрифів і релігійних оповідань, колядок, щедрівок, веснянок, купальських, русальних, жнивварських пісень до родинно-обрядових та побутових: хрестинних, весільних, колискових, похоронних, жартівливих, сатиричних, п'яницьких, розбійницьких, рекрутських, коломийок, козацьких, чумацьких, наймитських і заробітчанських пісень до билинного епосу, дум, історичних пісень і балад; від прислів'їв, приказок, замовлянь, заклять, побажань,

повір'їв, зразків народнопоетичної ботаніки та зоології до анекдотів, оповідань, легенд і казок – все знайшло висвітлення в працях Сумцова»⁷.

У науковій спадщині М. Сумцова можна простежити певну закономірність: до деяких тем, проблем, постатей учений звертався неодноразово впродовж усього творчого життя. Скажімо, його перу належать десятки розвідок, присвячених Т. Шевченку, понад два десятки студій, присвячених О. Потебні. З-поміж «наскрізних» тем, що хвилювали дослідника чи не найбільше, була тема українського весільного обряду, його релігійно-міфологічного, символічного та реалістично-побутового значення. А в українському весіллі «домінуючою формою були вірування й обряди докласового суспільства»⁸. М. Сумцов підходив до аналізу явищ народної культури комплексно, намагався, йдучи від обряду як концепту, простежити синкретизм первісних мистецьких творів, їхню еволюцію в історії, побуті та моралі, а відтак відзначити й національне, властиве українцям.

Автор статті подає нарис «малоруської етнографії» за матеріалами М. Сумцова, які маловідомі широкому загалу читачів, що є метою цієї розвідки. Його праця «Современная малорусская этнография», яка побачила світ у 1897 році, присвячена українським легендам, що їх зібрали етнографи П. Іванов і Я. Новицький, статтям українських, російських і польських авторів, які подають народні пісні, легенди, казки та прислів'я, зокрема, бібліографічний огляд здійснений самим автором⁹. Кілька заміток про українські думи містяться в загальному огляді малоруської етнографії другої половини XIX ст., що подав П. Житецький. Він говорив про нерівномірність і рухомість віршів в думках, велику кількість дієслів, складних речень і синонімічних висловів. «Выбор темы очень удачный, к сожалению, г. Житецкий обходит молчанием такие важные формальные стороны, как повторения, сравнения, общие места, излюбленные тропы и фигуры. При определении формальных особенностей дум не обращено внимания на сродные и сходные явления в славянском этносе», – вказує Микола Сумцов¹⁰. Цікавими є два розділи – про подорожуючих учнів по давній «Малоросії» і про давні малоруські вірші. Ці два розділи тісно пов'язані між собою і складають ціле дослідження про взаємовплив шкільних віршів і народних пісень з історико-побутовими коментарями. П. Житецький відмічає

вплив віршів на думи, зупиняючись на вертепі, зокрема на його побутовій сфері. «Есть еще одна сторона, совсем не отмеченная г. Житецким, это обратное влияние драм на вирши, доходящее даже до вырождения мистерии в вирши. Последняя глава (VI) состоит из старинной записи дум, по рукописи начала текущего века, принадлежавшей И. Котляревському, с перечислением вариантов. Всех песен в рукописи 16; из них три думы (атаман Матяш, вдова Ивана Сирка и разговор Днепра с Дунаем) ранее известны были в небольших извлечениях Костомарова в “Русской Мысли”. Подстрочные указания вариантов несомненно полны... При всем этом “Мысли” г. Ж. составляют ценный вклад в научную литературу о малорусских думах», – зазначає М. Сумцов ¹¹.

Ім'я Василя Петровича Милорадовича постає на сторінках «Современной малорусской этнографии» М. Сумцова як етнограф Лубенщини, автора «Свадебных песен в Лубенском уезде Полтавской губернии» та «Рождественных святков в северной части Лубенского уезда». Етнографічні записи відзначались деталізацією, перевагою цікавих дрібниць і викладом їх в друці. Ці переваги обумовлені високою освіченістю автора і його ознайомленням з народом. В. Милорадович народився в 1845 році, дитинство провів на хуторі Пручаї Прилуцького повіту. У 1869 році закінчив Харківський університет, здобув звання кандидата юридичних наук, деякий час працював помічником присяжного повіреного при Полтавському окружному суді, із 1875 по 1890 роки – мировим суддею в Лубенському повіті. В. Милорадович добре знався із селянами, був популярний у їхньому колі. Пісень усього налічувалося 259, записані були у північній частині Лубенського повіту, переважно у м. Снятині та в навколишніх селах, недосліджених етнографами. Вони поділялися за порядком весільного ритуалу: сватання, гільце і т. д. «Язык совершенно чистый, правильный. Есть довольно большие песни (напр. № 39, 67, 237). Вообще, по величине и художественности свадебные песни, собранные Г. М., заслуживают внимания. Весьма нежными и своеобразными представляются песни под № 64, 66, 82, 84, 104, 105, 112, 163, 242... Статья г. М. относится к северной Лубенщине и трактует о святках гораздо подробнее, чем о том трактовалось в живых, но слишком малочисленных письмах Номиса. Статья г. М. разделена на следующие небольшие главы: Святвечир, Риздво, Ко-

лядки, Меланки, Щедрилки, Гадания, Новый год, Голодный святвечир и Ордань», – указує М. Сумцов ¹². Як бачимо, усі колядки є стародавніми і належать до кращих зразків цього різновиду народної словесності.

18 жовтня 1892 року в Єлизаветграді був відкритий пам'ятник на могилі відомого славіста В. Григоровича. На відкритті були присутні професори Новоросійського університету А. Кирпичников і О. Успенський та викладач місцевого реального училища В. Ястребов. «Древний мудрец, Виктор Иванович, всегда носил в себе искру Божию и тоже искал, – коренного новороссийского туземца, хранителя старины и производителя в великом деле народного самосознания, – искал – и не один раз находил таких туземцев. Какою светлою радостью блестели его глаза, когда говорил он нам о труде одного местного священника по географии и истории края, труде, изобилующим фактическими сведениями, старательно и с любовью собранными!» – говорив В. Ястребов ¹³. Протягом довгих років В. Ястребов на посаді викладача у Єлизаветградському реальному училищі продовжував справу Григоровича. Етнографічний матеріал зібраний ним у двох північних повітах херсонської губернії протягом десяти років. М. Сумцов стверджує, що херсонська губернія, як видно з опублікованих описів її повітів, окремих селищ (Балай – Одеського повіту, Дмитрівка – Олександрійського) і волостей (Євтенєвської, Щербановської), відрізняється своєрідністю національного складу населення, більшість якого складають «малорусси»; поряд з останніми живуть білоруси і великоруси, молдавани, німці, поляки, євреї, греки і болгары ¹⁴. Змішаний характер населення відобразився в мові і змісті українських пісень, казок, у вжитку нових елементів і занепаді старих. У 1893 році побачила світ стаття В. Ястребова «Малоруські прозвища Херсонської губернії», яка вмістила близько 400 прізвищ із поясненням про їх походження, з огляду на особисту та суспільну сфери життя селян. Автор наголошує про значення прізвищ для вивчення мови, відображення в них уявлень про фізичні й духовні властивості, перехід особових прізвищ в топографічні назви, прислів'я, дитячі пісні. Наступного року з'явилися «Матеріали по етнографії Новоросійського краю» у двох частинах. У першу ввійшли повір'я і обряди, а в другу – легенди, казки і розповіді. Особливою є структура праці: уявлення про зовнішній світ, включаючи народний кален-

дар; народні знання про людину (медицина, демонологія, весілля); легенди, казки і топографічні назви з поясненнями та предметний покажчик. Цікавими є повідомлення про писанки, замовляння, подробиці народного побуту, зокрема прокляття і сварки, освячення криниць, дитячі жарти, народні ігри. Казок, легенд і анекдотів нараховувалося близько 41, зміст яких був відомий народу, зокрема казки про баранчика, чортів, двох братів, змія, діда та бабу, залізного вовка, лиху жінку тощо¹⁵. «Сборник г. Ястребова на ряду с другими сборниками, свидетельствует, что народ живет традиционными запасами народного творчества, почти ничего не прибавляя к ним», – наголошує М. Сумцов¹⁶.

У той час, як етнографічні праці В. Ястребова ознайомлюють нас із північною частиною Херсонщини, Софія Андріївна Чернявська подає цікавий матеріал для ознайомлення з півднем Херсонської губернії, з побутом, повір'ями і піснями жителів с. Білозерки Херсонського повіту. Її збірник, обсягом близько трьох друкованих аркушів, виданий у 1893 році. Матеріал зібраний у 1888–1889 роках, за етнографічною програмою Російського географічного товариства поділяється на календар і збірник народних пісень поряд з описом указанного села. Сюди ввійшли 112 весільних пісень, що відтворюють весільний ритуал, 82 рекрутські, солдатські, чумацькі та сімейні пісні. Даючи детальну характеристику цього збірника, М. Сумцов вказує на повноту, змістовність та називає його першим великим жіночим вкладом в етнографію¹⁷. Учений згадує працю М. Комарова, що є новою збіркою «малоруських» приказок, загадок і замовлянь. Михайло Федорович Комаров народився в м. Дмитрівці Павлоградського повіту Катеринославської губернії, виховувався в Катеринославській гімназії, потім у Харківському університеті, де закінчив курс на юридичному факультеті в 1897 році, служив при острогожському повітовому суді, потім був присяжним повіреним в м. Острогожську, а потім у Києві з 1883 року – нотаріусом в Умані й Одесі. У 1860-х роках М. Комаров був учителем сільської школи в с. Гаврилівці Ізюмського повіту Харківської губернії, де розпочав збирати твори усної народної творчості, зокрема два варіанти думи про Саву Чалого. Частина матеріалів, що збереглися в нього, видані у 1891 році в «Новій збірці». Збереглися значні матеріали для російсько-українського словника, які наприкінці XIX ст. були надрукова-

ні як додаток до галицької «Зорі» під назвою «Російсько-український словник», упорядниками якого є М. Уманець і О. Спілка.

У другій і третій книгах «Київської старовини» 1886 року надруковано статтю «Турецькі анекдоти в українській народній словесності», автором якої був П. Кузьмичевський. Взаємодію у мові, одязі, начинні, кухні автор відмежовує в анекдотичний відділ народної словесності¹⁸. Стаття П. Кузьмичевського «Малороссийские песни об освобождении крестьян» побачила світ у четвертій книзі «Київської старовини», в якій містяться пісні про кріпосне право («Ой летіла зозуля», «Пісні радості») австрійського походження¹⁹. Восьма і десята книги «Київської старовини» містять велику статтю «Шелудивый Буняка в украинских народных сказаниях» цього дослідника, яка складається з чотирьох частин. У літописах і переказах Буняк змальований ворогом народу, чарівником, чия відрубана голова могла зникати. П. Кузьмичевський вважає переказ про Буняка, іранські легенди про Джемшиді, Арімані і Дагаки відголосками доволі заплутаними, що, на його думку, з одного боку, спричинено довготривалим перебуванням їх у народному середовищі, з другого, – тим, що вони дійшли сюди не прямо через племена, які населяли південноруські степи. М. Сумцов зазначає: «Не смотря на обширную эрудицию автора, на массу фактических доводов, мы затрудняемся принять этот вывод, по шаткости и загадочности иранских образов о Варе и Джемшиде»²⁰. Автор, переймаючись порівняльним методом дослідження, ввів багато другорядних літературних мотивів.

Ім'я Івана Франка було не досить відоме в Росії наприкінці XIX ст., а на Галичині відіграло неабияку роль, там його знали як белетриста, публіциста й етнографа. Популярність вченого зумовлена видавництвом власних праць на сторінках газет «Світ» (1881), «Народ» (1890), а з 1894 року – журналу «Житіє і Слово», де вагоме місце відведене розвідкам для етнографів. Із статей історико-літературних значне місце займає стаття про Івана Вишенського у «Київській старовині»²¹. До етнографії І. Франко виявив нахил з молодих років, будучи гімназистом наприкінці 60-х – на початку 70-х років XIX ст. Із 1878 року І. Франко в польських газетах, переважно у «Львівському Кур'єрі», писав повісті на різні теми економічного і юридичного побуту селянського населення. Деякі з них були перекладені російською мовою в «Київ-

ській старовині» 1889 року. М. Сумцов у праці «Современная малорусская этнография» подає детальну характеристику творів Івана Яковича, наголошуючи на белетристиці і драматургії, які пов'язані з живою дійсністю²².

Етнографічні статті О. Волкова розпошені по маловідомим російським і закордонним виданням, зокрема в «Трудах III-го археологічного з'їзду» на тему південноросійської орнаменталістики, побратимства. Предмет дослідження цікавий тим, що наголос стоїть на повній розробці орнаменталістики. Автор називає «малоруські» прикраси на хатах, дерев'яних і гончарних виробах, писанках; дає опис візерунків вишивки на одязі, виокремлюючи геометричний, рослинний, зооморфний орнаменти. Слід відзначити декілька ґрунтовних зауважень М. Сумцова щодо народного мистецтва – як воно відобразилось у вишивці та місцевих особливостях²³. У статті про побратимство в Україні автор наводить два свідчення пані Ганенко про Єлизаветський повіт і священика Сорокіна про побратимство в Олександрійському повіті, наголошуючи на витоках останнього від скіфів, за свідченням Геродота. О. Волков у 1891 році друкує дві замітки про болгарські та українські повір'я, де згадуються нещасливі прикмети: вирушати в дорогу з понеділка, спотикання чи зупинка коней, зустріч із зайцем, із жінкою, яка несе пусті відра, зі священиком. Дослідник ознайомлює у свій час західних вчених з українськими весільними обрядами, характеризуючи всі цикли весільної обрядовості²⁴. У 12-й частині книги міститься загальний огляд весільного ритуалу з короткими науковими коментаріями, зокрема, вказується на релігійну і юридичну сторони весілля, час укладення шлюбів, риси гетеризму і матриархату. М. Сумцов наголошує, що автор при вивченні українського весілля використовує порівняльний метод; але при цьому всі порівняння й пояснення вміщує в підрядкових посиланнях, використовує дрібний шрифт. З особистих зауважень видатного етнографа слід відмітити детальний бібліографічний огляд творів О. Волкова, де мова йде про «пробний брак», обрядове застосування вінка, «одарювання» священика чи поміщика, звичаї розбивання чаші, посипання зерном, перейму, обмін обручками, весільний поцілунок, обрядове зв'язування молодих, «поїдання півня», освячення шлюбного ложа, огляд одягу нареченої, зняття чобота, заходи проти немочі нареченого, звичай «смолити молоду», значення черво-

ного кольору, танці, час укладання шлюбів, продаж наречених на ринках, значення старости і дружби²⁵. Короткий предметний покажчик, складений М. Сумцовим, полегшив користування книгою О. Волкова. Наприкінці XIX ст. існувало багато досліджень про весільні обряди, зокрема, весільні пісні. Вагомими працями, що друкувалися в «Етнографічному збірнику», були статті Довнар-Запольського і Охримовича. «При всем том, остается еще много пробелов. Менее всего изучены свадебные песни, должно быть потому, что изучение их, при подавляющей массе сырого материала, сопряжено с большой затратой труда и времени. Затем, остается не мало обрядов, обычаев, целых свадебных действий, темных и загадочных. Из данных методов исследования свадьбы мне представляется наиболее удобным и наиболее плодотворным метод, принятый Довнар-Запольским и Волковым – изучение свадьбы в последовательности главных актов, сравнительно, как они проявляются у разных народов, с попутным сводом наличных в печати мнений об их происхождении и значении. Метод Охримовича состоит в введении малорусского этнографического материала в рамки научных теорий выдающих западных ученых – (Баховена, Тайлора и др.) по истории развития семьи, например в рамки гетеризма, матриархата. Попутно при этом освещается и малорусский этнографический материал, но рядом идут преувеличения, увеличения и натяжки», – зазначає М. Сумцов²⁶.

За підписом О. Кондратовича в «Київській старині» 1883 року (книги 1, 2, 4) надрукована велика стаття «Задунайська Січ по місцевим згадках і розповідях». Автор користувався переважно повідомленнями старого оповідача Коломійця, спогади якого стали основним джерелом цінних етнографічних матеріалів. Історичні перекази, записані О. Кондратовичем з народних вуст, та історичні пісні надають подвійне значення статті, про яку мовиться, як цінного посібника для історії і етнографії в їх взаємозв'язку. Досить детально розповідається про внутрішні порядки Задунайської Січі, які нагадують запорозький устрій; про жорстоку боротьбу задунайських січовиків із сусідами. Зі слів різних осіб записані історичні пісні про запорожців: «Дозволь батьку отамане», «У славній Січі», «Ой тисяча сімсот дев'яносто першого року», «Ой чого, чого запорожці», «Ой, боже ж наш милостивий», «Ой повійте, вітри, та всі низові», «Ой москалю, ой москалю», «Ой крикнула

лебідочка із степу летечі», «Ой нарobili та славні запорожці», «Закричала ластівонька», «Ой летіла бомба», «Ходив, блудив молодий козак» (донська), «Ой у полі криниченька», «Ой да Дунай річка та широка», «Були у нас хлопці» (із казок про дурних людей), «Ой у полі шелем-белет». М. Сумцов наголошував, що ці пісні можуть увійти до майбутнього збірника українських історичних пісень XVIII ст., розпорошених по різних маловідомих виданнях. Загалом книга О. Кондратовича є цінним етнографічним матеріалом для науковців²⁷.

Отже, на основі досліджених матеріалів М. Сумцов доходить таких актуальних висновків: релігійно-міфічний елемент найкраще зберігся в українському весіллі; основними рисами цього весілля є м'якість, ніжність, чуйність, пошана до жіноцтва, висока повага до молоді. Щедрим для вченого був 1886 рік. Одна за одною виходять етнографічні розвідки, що дістали найвищі поцінування визначних етнологів. Етнографічна студія М. Сумцова – це, по суті, спроба в українській науці розкрити еволюційний поступ Слобожанщини протягом трьох віків. Дотримуючись хронологічного принципу у викладі матеріалу, дослідник подає спочатку згадки про Слобожан, зафіксовані у фольклорі та писемних джерелах за сто років; потім перед читачем вимальовується досить докладний і розлогий опис особистого, родинного, громадського життя, розвитку сільського господарства, промисловості, торгівлі, відтак – світогляду, права знання та культури. Науковець ретельно стежив за етнографічною літературою, за розвитком міфологічних теорій, течій, оперативно відгукувався на кожну зміну в напрямках етнографічних досліджень. Як справедливо зазначав В. Петров, праці М. Сумцова, зокрема «Современная малорусская этнография», є своєрідним літописом української етнографії, вони дають передусім багатий і цінний критико-бібліографічний матеріал. Власне, на підставі його досліджень маємо уявлення про стан і розвиток етнографії за останні п'ятдесят років XIX ст.²⁸

Підсумовуючи здобутки народознавця М. Сумцова, зазначимо, що, користуючись багатьма науковими методами, досліджуючи історію письменства, фольклору, етнографії, мистецтва, культури, він намагався зробити власні наукові відкриття максимально доступними для найширшого читача. Основним матеріалом для фольклористично-етнографічних студій Миколи Сумцова були

сучасна йому народна поезія, звичаї та обряди, про що досить лаконічно, обґрунтовано висловився В. Гнатюк: «Стоючи на строго науковому ґрунті, він унікав хибних і фантастичних висновків своїх багатьох попередників і, порушуючи найрізномірніші теми, відкривав нам цілу душу народу, всі пружини його психіки, які, взяті разом, складають суму тих признаков, що відрізняють народ від народу, націю від нації і дають цінний матеріал для вивчення ідеї національності»²⁹. Через аналіз величезного обсягу історичного й літературного матеріалу М. Сумцов доводив у праці «Современной малорусской этнографии» те, що впродовж багатьох віків прагнення українського народу були спрямовані на відстоювання релігійних, політичних і культурних проявів національної самобутності.

Примітки

¹ Азадовский М. К. История русской фольклористики : в 2 т. / М. К. Азадовский. – М., 1963. – Т. 2. – С. 281–282.

² Багалій Д. Наукова спадщина акад. М. Ф. Сумцова / Д. Багалій // Червоний шлях. – 1923. – № 3. – С. 162–171; Єфремов С. Історія письменства в працях акад. М. Ф. Сумцова / С. Єфремов // Єфремов С. Літературно-критичні статті. – К., 1993. – С. 281–286; Одарченко П. Сумцов Микола / П. Одарченко // Енциклопедія українознавства: словникова частина. – Париж ; Нью-Йорк, 1976. – Т. 8. – С. 3102; Петров В. М. Ф. Сумцов як історик етнографії / В. Петров // Записки Історико-філологічного відділу УАН. – К., 1926. – Кн. 7–8. – С. 7–15; Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики / Л. Білецький. – К. : Либідь, 1998. – С. 152; Камінський В. Етнографія та її питання в працях академіка М. Ф. Сумцова / В. Камінський // Записки Історико-філологічного відділу УАН. – К., 1926. – Кн. 7–8. – С. 16–46; Маланчук В. А. М. Ф. Сумцов як етнограф / В. А. Маланчук // Народна творчість та етнографія. – 1979. – № 2. – С. 51–55; Савченко Г. О. Життя, діяльність і науково-історична спадщина академіка М. І. Сумцова (1854–1922) : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Г. О. Савченко. – Д., 1993.

³ Фрадкін В. Спадщина Миколи Сумцова / В. Фрадкін // Сумцов М. Ф. Слобожане: історико-етнографічна розвідка / підгот. тексту й мовна ред. Л. Ушкалова. – Х. : Акта, 2002. – С. 260.

⁴ Токарев С. А. История русской этнографии / С. А. Токарев. – М., 1966. – С. 317.

⁵ Дмитренко М. Видатний український народознавець Микола Сумцов / М. Дмитренко // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 3. – С. 11.

⁶ Шишов І. Українознавець: спроба першого прочитання наукових праць М. Ф. Сумцова / І. Шишов. – Х. : Майдан, 2000. – 136 с.

⁷ Фрадкін В. Спадщина Миколи Сумцова... – С. 260–261.

⁸ Дмитренко М. Видатний український народознавець Микола Сумцов... – С. 13.

⁹ Сумцов Н. Современная малорусская этнография / Н. Сумцов. – К., 1897. – 85 с.

¹⁰ Там само. – С. 5.

¹¹ Там само. – С. 8, 10.

¹² Там само. – С. 11.

¹³ Там само. – С. 15.

¹⁴ Там само. – С. 17.

¹⁵ Там само. – С. 21.

¹⁶ Там само. – С. 22.

¹⁷ Там само. – С. 23.

¹⁸ Там само. – С. 25.

¹⁹ Там само. – С. 27.

²⁰ Там само. – С. 28.

²¹ Там само. – С. 35.

²² Там само. – С. 36–38.

²³ Там само. – С. 39.

²⁴ Там само. – С. 41.

²⁵ Там само. – С. 42–43.

²⁶ Там само. – С. 44.

²⁷ Там само. – С. 46.

²⁸ Народознавчі студії Миколи Сумцова // Качкан В. А. Українське народознавство в іменах : у 2 ч. – К. : Либідь, 1995. – Ч. 2. – С. 105.

²⁹ Там само.